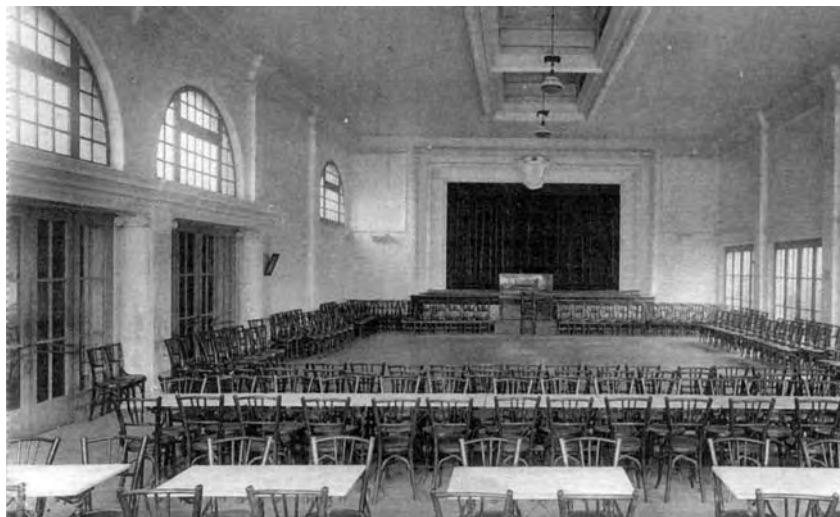

L'època fosca de les cooperatives catalanes. 1939-1960

La intenció d'aquest article és donar a conèixer el que els va succeir a les cooperatives, especialment a les catalanes, en finalitzar la guerra civil. Els vells cooperativistes potser ho recordaran, i els joves se'n podran assabentar.

L'origen

“Una cooperación de consumo en el nuevo Estado no tiene razón de existir; no la mataremos, pero la dejaremos morir.” Aquestes paraules, pronunciades per l'aleshores “jefe nacional de Cooperativas de la Central Nacional Sindicalista (CNS)”, Bartolomé Aragón, davant una petita comissió de set cooperativistes catalans cridats a Madrid al principi del 1940, van ser premonitòries; ja ens donen la idea del que s'esdevindria, de quines eren les intencions del nou règim. Però això venia de més lluny. Quan encara no feia dos mesos que havia començat la guerra civil —i per tant no es podia saber com acabaria—, el 13 de setembre del 1936, la Junta de Defensa Nacional (Franco no va assolir la Jefatura del Estado fins a l'1 d'octubre) va dictar un Decret (núm. 108)¹ pel qual es declaraven fora de la llei tots els partits i agrupacions polítiques o socials —les cooperatives es consideraven com a agrupacions socials— que en les eleccions del febrer d'aquell any haguessin format part del Front Popular. En el mateix Decret s'ordenava la confiscació de tota mena de béns i documents d'aquestes entitats, i també dels de les persones que hi tinguessin alguna relació. Es donava la facultat de fer les confiscacions a l'exèrcit —i, poc després, també a la Falange—, que, teòricament, ho faria en nom de l'organització sindical. Aquestes confiscacions tenien una finalitat: “Procede adoptar medidas encaminadas a garantizar la responsabilidad que en su día pueda alcanzarles para la in-

demnización procedente [...]”

Uns quants dies més tard, el 25 de setembre, es va prohibir qualsevulla actuació per part d'entitats polítiques, sindicals o patronals. El gener i el febrer del 1937, es van dictar dues ordres (ja signades per Franco com a cap d'estat) amb els noms de partits,² associacions i persones, però el pitjor era el que deia al final: “i qualsevulla altra entitat o partit de la mateixa significació que els esmentats, a judici de la Junta Tècnica de l'Estat”, cosa que deixava la porta oberta a prendre tota mena de decisions arbitràries, i això, com es veurà més endavant, va succeir tot sovint.

Quan, al principi del 1938, encara no es veia clar el final de la contesa, el 5 d'abril Franco va dictar un Decret³ des de Burgos que anul·lava l'Estatut de Catalunya. Queda palès que en aquells moments aquest Decret no afectava Catalunya —ens trobàvem dins de la República—, però les seves conseqüències havien de venir més tard. Tampoc no ens va afectar, de moment, la Llei

de modificació del règim de societats cooperatives⁴ que es va dictar el 17 d'octubre d'aquell mateix any i que suposava la substitució dels òrgans de govern democràtic de les cooperatives per un sistema autoritari i jerarquitzat que depenia de la Organización Sindical. Aquesta era l'única finalitat de la Llei.

Per acabar d'arrodonir-ho i deixar Catalunya completament anorreada, el 8 de setembre del 1939⁵ es va dictar, ja des de Madrid, una nova Llei que anul·lava les disposicions del Parlament, del Govern i, fins i tot, les sentències del Tribunal de Cassació de Catalunya.

Les cooperatives en els primers moments de la Dictadura

Tan aviat com les forces *nacionales* anaven ocupant —ells en deien *liberando*— els pobles de Catalunya, moltes cooperatives foren saquejades en cerca d'aliments, i algunes incendiades, generalment arran de rancúnies personals. Alguns terratinents —que després foren els pri-

mers alcaldes⁶ del nou règim— i també comerciants importants, pretenien deslliurar-se de la competència que els feien aquestes entitats. D'altra banda, els locals i béns mobles foren confiscats, i els diners i comptes, bloquejats, i tot va passar a mans de la Falange. Al mateix temps, molts dirigents d'aquestes cooperatives foren “depurats”⁷ o es veieren obligats a exiliar-se. En algunes poblacions importants, no va haver-hi confiscació dels locals, però sí que patiren les altres mesures repressives.

Donarem, entre els molts que podem trobar, tres exemples d'aquestes actuacions:

La Cooperativa de Teixidors a Mà de Gràcia,⁸ al començament del 1939, va haver de demanar als seus socis una aportació inicial de 20 pessetes i 2 pessetes més setmanals per poder comprar gèneres. Els havien confiscat els pocs diners que tenien.

La Cooperativa Agrària i de Consum “La Fraternal”,⁹ de Castellolí (Anoia), fou ocupada per la Falange al principi del 1939. Tenia dos locals: una escola i un magatzem amb una premsa de vi que havien comprat amb un préstec el 1932. L'escola es convertí en seu de la Falange fins al 1976, any en què la van recuperar; però el magatzem al cap d'uns quants anys fou venut per la Falange a un particular sense que el registrador de la Propietat hi posés cap inconvenient malgrat no tenir un títol de propietat. La Cooperativa Mútua de Pa i Queviures de Manlleu (Osona), constituïda el 1903 com a panificadora i a la qual el 1915 es van afegir els queviures. També el 1939 foren ocupats els seus locals i els comptes, i depurats els seus dirigents, i la seu principal es convertí, fins al 1990, en l'ajuntament de Manlleu. Caldria recordar que l'any 1984 encara hi havia més de cent cooperatives o sindicats agrícoles als quals no els havia estat retornat el patrimoni.¹⁰

¿Quina era la situació de les cooperatives en els primers anys de

dictadura? Legalment no estaven emparades. La Llei del 1938 va ser ràpidament (1940) anul·lada, i fins al 2 de gener del 1942 no es va aprovar la primera Llei de cooperatives, que no va entrar en vigor fins a l'11 de novembre del 1943 per problemes en el seu reglament. Mentrestant, durant tres anys no es va poder autoritzar la creació de noves cooperatives.

Segons les dades de *L'Almanac de la Cooperació* del 1937, a Catalunya hi havia 280 cooperatives de consum i uns sis-cents sindicats agrícoles, dels quals cent seixanta corresponien a la província de Barcelona. Les dades que dóna el “Estudio del movimiento cooperativo en la provincia de Barcelona” fet per l'Obra Sindical de la Cooperación el 1942, ens diu que a Catalunya hi han 160 cooperatives de consum (que encara disminuïren fins a 110 el 1957) i que els sindicats agrícoles de Barcelona s'han reduït a 39. L'any 1950, a Barcelona capital hi havien 34 cooperatives de consum, amb un total de dotze mil socis.

És clar que les cooperatives no li interessaven al nou règim. Creien que, a causa de la seva base obrera, més aviat d'esquerres, podien constituir un focus de rebel·lia que devia ser controlat al màxim. No les podien suprimir —això els hauria donat mala imatge de cara a l'exterior—, però sí que calia cercar la manera de deixar-les solament com a entitats testimonials. ¡I ho aconseguiren! No va fer falta esperar la publicació de la Llei de cooperatives del 1942.

L'entramat legal (o il·legal) per dur a terme el procés

Com acabem de dir, el moviment cooperatiu ja estava desmuntat abans de l'esmentada Llei. Tractarem d'explicar com s'ho van fer.

El 23 de setembre del 1939, es va dictar la Llei de confiscació de béns marxistes,¹¹ per la qual es posava en funcionament el contingut de les dues ordres del 1937 que hem esmentat. Tots els béns de les entitats

que figuraven en aquelles ordres passaven a ser propietat de la Falange, que els afectaria a nom de la Delegación Nacional de Sindicatos (la Falange, senzillament, se'ls va apropiar). D'acord amb aquesta Llei, no podien ser confiscades les cooperatives; ni pels seus estatuts, ni per les seves activitats es podien considerar com a organitzacions polítiques, i més encara quan una

Ordre aclaridora del 26 de juny del 1937 deixava palès que les cooperatives i els sindicats agrícoles no eren considerats com a entitats polítiques. Malgrat que les nombroses confiscacions que es van produir fossin il·legals, ja sabem que en un règim totalitari no es reconeixen els drets dels ciutadans; senzillament perquè aquests no existeixen, ja que han esdevingut “súbdits”.

Tres mesos més tard, el 26 de gener del 1940, es va promulgar la Llei d'unitat sindical¹² que integrava totes les forces productores i de classe del país sota el mantell del Movimiento.¹³ Aquesta Llei derogava la de cooperatives del 1938, que quedaren legalment desamparades, o potser no tant, atès que ja es trobaven —sense haver-ho demanat— dins del Movimiento. A la fi d'aquell any, el 6 de desembre, la Llei d'ordenació sindical va separar degudament els sindicats verticals i va crear l'Obra Sindical de la Cooperación, on anaren a parar totes les cooperatives, a excepció de les agrícoles, que hagueren d'esperar el 1941 perquè es derogués la antiga Llei de sindicats agrícoles, que datava del 1906. També aquests van ser obligats a formar part de l'organització sindical del Movimiento i li van trametre tots els seus béns, drets i patrimonis, alhora que es transformaven en “hermandades sindicales de labradores” o en “sindicatos locales del Movimiento”. Les cooperatives sanitàries van ser obligades a formar part de l'Obra Sindical 18 de Julio. Les cooperatives de consum van quedar pràcticament sense activi-

tat. Si durant la guerra civil havien estat les que repartien el racionament¹⁴ i arribaren a tenir més de 93.000 socis, en establir de nou el racionament el maig del 1939¹⁵ —malgrat haver dit que en el nou règim no era necessari—, van ser intervinguts la majoria de productes (gairebé tots els que es poguessin conservar durant força temps), i la seva distribució fou encarregada a la Comisaría General de Abastecimientos y Transportes, que va obviar les cooperatives malgrat l'experiència que havien demostrat que tenien en aquesta activitat. Però encara no n'hi havia prou per *deixar-les morir*. Una Ordre del Ministeri de Treball, del 30 de gener del 1941, junt amb una altra del Ministeri d'Indústria i Comerç, del 30 de juliol, atorgaven la distribució d'articles no intervinguts a uns economats que s'acabaven de crear, anomenats “de racionamiento preferente”. L'abril del 1946, el Ministeri de Treball va declarar *obligatòria* la constitució d'economats en la majoria d'empreses que tinguessin més de cinquanta treballadors. Dotze anys més tard, el 1958, tan sols quedaren obligades les empreses de més de cinc-cents tre-

balladors o les que volguessin associar-se.

Aquests economats, que segons la Llei havien de ser instal·lats en locals cedits per les empreses i que únicament podien utilitzar els seus treballadors i familiars, no van tardar gaire a admetre qualsevulla persona que hi entrés a comprar sense demanar el carnet. Gaudien d'una sèrie d'avantatges: a més de tenir preferència en el subministrament, no pagaven lloguer, pràcticament no pagaven impostos, i els taulells de venda d'alguns productes s'acabaren subhastant a comerciants, aliens a les empreses, que hi feien el seu negoci. Aquestes actuacions representaven una competència deslleial vers les cooperatives i, no cal dir-ho, vers els altres botiguers. Curiosament, el Govern no es va assabentar d'aquestes pràctiques fins al 1978, ja en democràcia. Un any més tard, un Reial decret del 4 d'abril va dissoldre els economats donant-los la possibilitat de convertir-se en cooperatives. Malgrat la nostra recerca, no hem aconseguit saber si n'hi va haver alguna.

La "Ley general de cooperación" del 1942

Aquesta Llei, qualificada per molts juristes com a negativa o regressiva de cara al cooperativisme, ha estat, fins ara, la de més durada: del 1942 al 1978 (trenta-sis anys). Per començar, les cooperatives foren considerades com a "reunions de persones"; ni tan sols mereixeren el qualificatiu "d'associacions". L'article 3r deia: "Es regiran amb plena autonomia pels seus propis Estatuts", però afegia seguidament: "sempre disciplinades a l'organització sindical del Movimiento i a la superior de l'Estat." Si bé es reconeixia a l'assemblea el dret d'escollir la junta rectora i el seu president, els membres podien ser vetats o rebutjats pel "delegado nacional de Sindicatos" sense donar cap explicació. Recordem, també, que a les assemblees hi havia de ser present un membre de la Fa-

lange o de la Policia, que prenia nota de tot el que s'hi deia.

Les antigues federacions van ser substituïdes per las "uniones territoriales de cooperativas", governades per un "jefe" nomenat directament per l'Obra Sindical de la Cooperación, i els membres de la junta havien de pertànyer a la Falange Española. Era obligatori que hi hagués un "consiliari", un capellà nomenat pel bisbe de la demarcació. En aquells anys, les cooperatives catalanes van sobreviure com van poder. Un reconegut professor de la Universitat de Deusto¹⁶ deia uns quants anys més tard: "El cooperativisme s'ha anat desenvolupant, en bona part, al marge i malgrat la legislació." Això és el que van haver de fer; altrament no haurien sobreviscut. En alguns casos, van haver de recórrer a altres solucions. Per exemple, La Popular Sansense va sobreviure mercès a les sessions de ball familiar que organitzava tots els caps de setmana als seus locals. La Fraternitat va haver de tancar els seus locals i vendre els vehicles de transport que tenia. I la Unió de Cooperadors de Mata-

ró va acabar llogant els seus locals de venda als empleats.

L'any 1953, sembla que l'Estat va voler reanimar les cooperatives. Es va crear a Barcelona una Delegación Provincial del Consejo Superior de la Cooperación, i el "jefe nacional de la Cooperación" va dir: "Dins de l'àmbit de les cooperatives de consum no hi ha opció a discussions ni distincions; ha estat el mateix cap de l'Estat qui ha donat la consigna per impulsar-les per a l'abaratiment de la vida, donant la nota més aguda a Barcelona [...]" Però al final va afegir: "La campanya no es farà com abans, sinó amb l'estil nacional sindicalista." De moment, sols va ser una declaració d'intencions, sense resultats.

Curiosament, un any després el

cap de la Unión Territorial de Cooperativas, Coma Casanova, els va dir als membres del Centre d'Estudis Cooperatius:¹⁷ “La impressió que he tret de les cooperatives de Barcelona és que hi ha una gran incompetència, malgrat que reconec que hi ha una gran honradesa [...] la prova de la incompetència

dels seus dirigents és que no han sabut aprofitar l'època de l'estraperlo per guanyar milions.” Això demostra el concepte del cooperativisme, i de l'honradesa, que tenien els qui ens manaven. Malgrat les dificultats de tota mena, al final dels anys cinquanta va començar a constituir-se alguna

plia ment la Llei de cooperatives del 1942. Després de donar-hi voltes, se'n va anar a veure José Luis del Arco, que era, i durant molts anys va ser, el cap del Gabinet Jurídico de la Obra Sindical de la Cooperación, i van trobar la solució. Segons explica el mateix Del Arco:¹⁹ “Em va venir a consultar els problemes en els quals la lectura de la Llei no donava solucions. I les hi vaig donar, perquè una cosa és la lletra, i una altra, l'esperit amb el qual es pot vivificar el text de la Llei.” Cal dir que Del Arco tenia la clau per acceptar o rebutjar la creació d'una cooperativa.

Al final dels anys cinquanta, va començar a Catalunya un tímid ressorgiment del moviment cooperatiu per part de persones coratjoses que estaven disposades a fer front als molts impediments d'aquella època. També aquí us n'oferim uns quants exemples.

L'any 1957, el Dr. Josep Espriu i Castelló va fundar a Barcelona Autogestión Sanitaria S. Coop., que fou l'origen de l'anomenat Grup Assistència o Cooperativisme Sanitari, que inclou, entre d'altres, Assistència Sanitària Col·legial S.A. (1957) i la Societat Cooperativa d'Instal·lacions Assistencials i Sanitàries (SCIAS) (1974), propietària, amb més de dos-cents trenta mil socis, de l'Hospital de Barcelona.

Encara el 1968, es va constituir la cooperativa Abacus, fins que el 9 d'octubre del 1971 fou publicat el segon Reglament de la Llei de cooperació, que, en espera de la redacció d'una nova llei, va desbloquejar la constitució de noves cooperatives. L'1 de desembre del 1976, per iniciativa de l'escenògraf Fabià Puigcerver, es va crear una cooperativa de teatre, el Teatre Lliure, que té la seva seu al carrer Montseny de Gràcia, als mateixos locals que havien estat els de la cooperativa de consum La Lleialtat.

Malgrat tot, el camí fou llarg i feixuc. La nova Llei de cooperatives del 1974 ja els va donar el reconeixement com a “empreses”, però el Reglament per poder aplicar aques-

cooperativa. A Catalunya, el 1958 es va crear la Cooperativa Avícola de Guissona, dedicada principalment, entre altres activitats, a la fabricació de pinsos per al bestiar. Al País Basc, el mateix any, cinc socis van crear la Cooperativa Ulgor, dedicada a la fabricació de cuines, estufes i aparells domèstics, que va ser l'origen de la actual Corporación Cooperativa Mondragón.¹⁸ La cooperativa de Guissona estava formada pels avicultors que fabricaven els pinsos per al seu propi consum. Això no representava cap problema per a la Llei, però Ulgor fabricava aparells que, necessàriament, havia de vendre a “tercers no socis”, cosa totalment prohibida per la Llei vigent.

¿Com s'ho van fer? L'ànima del cooperativisme a Mondragón era un sacerdot, el pare José María Arizmandiarrieta, que va criticar àm-

ta Llei no fou publicat fins al 1978, ja en plena democràcia. Tot i que, coincidint amb el Dia Internacional de la Cooperació, el 1977, la Fundació Roca i Galès va fer públic un manifest que reclamava el restabliment a Catalunya de la Llei de cooperatives del 1934, fou necessari esperar al 9 de març del 1983, data en què es va promulgar la Llei de cooperatives de Catalunya, en el marc de l'Estatut d'autonomia. Avui, el concepte de *cooperativa* ha canviat. D'aquelles cooperatives formades principalment per obrers, amb la finalitat de millorar les seves condicions i rebre una formació, hem passat a unes entitats que poden abastar qualsevulla activitat²⁰ i de les quals poden ser socis persones de tots els estaments de la societat sense distinció de classes socials. Una prova la tenim en el fet que des del 1981 fins al 1988 es van crear sols disset cooperatives de consum i, en

canvi, se'n van constituir quaranta-set amb finalitats diverses.²¹ Coneixent l'important nombre de socis que tenen actualment algunes de les cooperatives catalanes, especialment les que no són pròpiament de consum, ens podríem atrevir a dir que gairebé la meitat dels habitants de Catalunya som membres d'una cooperativa, i sovint de més d'una. El que passa és que moltes persones no són conscients de la seva pertinença. Molts socis de SCIAS o d'Abacus²² o de la Caixa de Crèdit del Col·legi d'Enginyers Industrials de Catalunya, S. Coop. de Crèdit Catalana, Ltda., malgrat signar un document d'adhesió i rebre un carnet que els acredita com a socis, ignoren que la entitat a la qual pertanyen és una cooperativa. La nostra pregunta fóra: ¿pot ser degut, aquest desconeixement, a la pràctica desaparició del cooperativisme durant aquesta llarga "època fosca"?

Com a final d'aquest article, voldríem fer palès que una important conseqüència del règim polític i les lleis d'aquells anys fou la nostra expulsió, durant més de quaranta anys, de l'Associació Cooperativa Internacional, l'ACI, a la qual Catalunya pertanyia des del 1920 (i Espanya des del 1928). Aquest organisme, d'inspiració totalment democràtica, no admet que les federacions de cooperatives puguin dependre d'un partit polític, ni d'una organització sindical, ni d'una confessió religiosa. Aquí es donaven tots els supòsits: els dirigents havien de pertànyer a la Falange, i les entitats, a l'Obra Sindical de la Cooperació; i, a més, era obligatori que hi hagués un membre de l'Església catòlica. Malgrat tot, hem sabut que aquest organisme va donar ajuts a molts cooperativistes que estaven a l'exili.²³

Joan Aymerich i Cruells

1. És curiosa la data d'aquest Decret, ja que en aquell moment la guerra es considerava com un aixecament militar que es podria resoldre en poc temps.
2. Entre els catalans, hi figuraven: PSUC, Unió de Rabassaires, Estat Català, Acció Catalana Republicana i, el més estrany, Unió Democràtica de Catalunya, que no era d'esquerres i del qual van detenir, jutjar i executar al seu cap, Manuel Carrasco i Formiguera (el 9 d'abril del 1938, malgrat les protestes d'alguns països i, especialment, del Vaticà).
3. *Decreto-Ley de 5 de abril de 1938 - II Año Triunfal (BOE de 8 de abril). Disponiendo la abolición del Estatuto de Cataluña.* Entre altres coses, deia: "El Alzamiento Nacional significó, en el orden político, la ruptura con todas las instituciones que implicasen negación de los valores que se intentaba restaurar [...] el Estatuto de Cataluña, en mala hora concedido por la República, dejó de tener validez, en el orden jurídico español, después del día 17 de julio de 1936."
4. BOE núm. 132, del 9 de novembre del 1938.
5. BOE núm. 273, del 30 de setembre del 1939 (oficialment "Año de la Victoria"). Consta d'un preàmbul, del qual es destaca la consideració de l'Estatut de Catalunya com a: "reflex exacte d'un règim profundament disgregatiu que implicava la negació dels vincles substancials amb la unitat nacional".
6. Que al mateix temps eren els "jefes locales del Movimiento".
7. Aquesta "depuració" podia significar, en molts casos, uns quants anys de presó i la pèrdua de tots els béns i drets.
8. Acta del 23 de febrer del 1939.
9. Declaracions del president actual, Joan Guix, al programa de TV3 *Los pecados capitales. Avaricia*, emès el dimarts 18 d'abril del 2006. Joan Guix hi explica que els falangistes van aixecar una acta en la qual qualificaven tots els socis de "rojos separatistes i enemics del règim" i que aquest motiu va ser suficient per aplicar de forma totalment arbitrària, per no dir il·legal, la Ley de Responsabilidades Políticas del 9 de febrer del 1939.
10. *Informe sobre els patrimonis confiscats.* Generalitat de Catalunya. Departament de Treball, 1984.
11. BOE núm. 285, del 12 d'octubre del 1939.
12. BOE núm. 31, del 31 de gener del 1940. "Bases de la Organización Sindical".
13. Per als qui no hagin viscut aquelles èpoques, cal assenyalar que el Movimiento era el partit únic: la Falange, que ho dominava tot; Govern inclòs.
14. Establert a Barcelona per un Decret de proveïments del 13 d'octubre del 1936 (DOGC núm. 289) que creava la targeta familiar. Es racionaven el pa, les patates, l'arròs i els ous.
15. Ordre del Ministeri d'Indústria del 14 de maig (BOE del 17 de maig) per la qual s'intervenien tots els aliments que fossin capaços de conservar-se. Es va donar el cas que a Espanya, amb 26.500.000 habitants, el 1943 hi havia 28.045.450 de "cartilles" de racionament.
16. José M.ª Riza. *Cooperativas de producción. Experiencia y futuro.* Deusto, 1968.
17. Entitat creada a Barcelona per Fabra i Ribas i Pérez Baró el 1953, i suspesa d'activitats el 1955.
18. Aquest grup cooperatiu és avui el setè grup empresarial d'Espanya i té seixanta-dues fàbriques arreu del món.
19. J.L. del Arco Álvarez. *El complejo cooperativo de Mondragón.* Madrid: AECOP, 1982.
20. Tant la Llei de cooperatives de Catalunya (18/2002) com la Llei estatal (27/1999) permeten a les cooperatives desenvolupar qualsevulla activitat mentre sigui "lícita".
21. Directori de Cooperatives de Consumidors a Catalunya. Generalitat de Catalunya, 1984.
22. Preguntats uns estudiants de Dret cooperatiu de la Facultat de Dret de la Universitat de Barcelona si eren socis d'alguna cooperativa, la resposta va ser negativa. En preguntar, de nou, si algú tenia el carnet d'Abacus, més de la meitat van respondre afirmativament. Eren socis d'una cooperativa sense ser-ne conscients.
23. Albert Pérez Baró fou un dels que va rebre ajuts mentre va romandre a França.